

บทที่ ๒

วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง

การใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ จากผู้สอนไปยังผู้เรียน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพนอกจาก วัสดุอุปกรณ์ หนังสือ และแหล่งทรัพยากรจากแหล่งชุมชนแล้วถือว่า บุคคล ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน หากสิ่งเหล่านั้นช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทักษะและทัศนคติได้แล้ว ก็จัดได้ว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนเช่นเดียวกัน (Gerlach, 1971)

สื่อการเรียนการสอนมีความจำเป็นเพราะสังคมมีความเปลี่ยนแปลงเสมอ ความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นมากทำให้ครูต้องสอนเนื้อหาวิชามากขึ้น จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น สื่อการสอนจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสอน (Rickey, 1958) นอกจากนี้สื่อการเรียนการสอนยังสามารถช่วยขยายประสบการณ์ให้กว้างขึ้น เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีความหมาย และช่วยเสริมสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยปรับปรุงส่งเสริมการเรียนให้ทันเหตุการณ์ และสอดคล้องกับเป้าหมายทางการศึกษา ช่วยให้ครูสามารถถ่ายทอดเนื้อหาวิชาที่ยู่ยาก ซับซ้อนของวิชาต่างๆ ได้ง่ายขึ้น ทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนมีความหมายมากขึ้น เพราะผู้เรียนและผู้สอน ได้มีการปฏิบัติงานร่วมกัน (Erickson, 1959) สื่อการเรียนการสอนยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของหลักสูตร อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือที่จะทำให้หลักสูตรบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

๑. ความหมายของสื่อการเรียนการสอน

สื่อ (Media) เป็นคำที่มาจากภาษาละตินว่า "Medium" หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่บรรจุข้อมูลเพื่อให้ผู้ส่งและผู้รับสามารถสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์ เมื่อมีการ

๒.๑ แบ่งออกตามลักษณะที่สื่อั้นปรากฏออกมา แบ่งเป็น ๓ ประเภทคือ

๒.๑.๑ สื่อที่ไม่ต้องฉาย เช่น กระดานขอสส์หรือกระดานดำ

ป้ายสาส์ ป้ายแม่เหล็ก ภาพพลิก หุ่นจำลอง เป็นต้น

๒.๑.๒ สื่อที่ต้องฉาย เช่น สไลด์ फिल्मสตริป ภาพโปร่งใส ภาพยนตร์

วิทยุโทรทัศน์

๒.๑.๓ สื่อเกี่ยวกับเสียง เช่น เครื่องและแถบบันทึกเสียง

เครื่องเล่นพร้อมแผ่นเสียง เครื่องรับวิทยุ เป็นต้น (Percival and Ellington, 1984)

๒.๒ แบ่งออกตามขนาดของสื่อ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๒.๑ Software หรือสื่อเล็ก เช่น फिल्मภาพยนตร์ รายการวิทยุ

โทรทัศน์ รายการวิทยุกระจายเสียง ไมโครฟิล์ม โปรแกรมคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

๒.๒.๒ Hardware หรือสื่อใหญ่ คือเครื่องมือที่มีคุณสมบัติในการถ่ายทอด

เนื้อหารายการ ที่ได้บันทึกไว้ในสื่อประเภทที่ ๑ ให้แก่ผู้เรียนได้ฟังเสียงหรือได้ดูภาพ

เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับวิทยุโทรทัศน์ เครื่องรับวิทยุกระจายเสียง เครื่อง

ไมโครฟิซ เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น (Brown lewis and Harclerod, 1983)

๒.๓ แบ่งออกตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resource)

ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภทคือ

๑. วัสดุ (Materials) เป็นสื่อที่ครูคุ้นเคยมากที่สุด มีการบรรจุ

เนื้อหาการเรียนการสอนไว้ในสื่อตัวนั้นแล้ว เช่น ภาพ หุ่นจำลอง แผนที่ แผนภูมิ ซึ่งสามารถ

ใช้งานได้ในตัวของมันเอง และสื่อประเภทสื่อวัสดุนี้ บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสื่อประเภท

เครื่องมือและอุปกรณ์จึงจะสามารถใช้งานได้อย่างสมบูรณ์ เช่น फिल्मภาพยนตร์ फिल्मสไลด์

แผ่นภาพโปร่งใส เทปบันทึกเสียง เป็นต้น สื่อประเภทนี้ครูอาจจะผลิตเองหรือผลิตโดย

องค์กรอื่นๆ ครูผู้สอนอาจนำสื่อซึ่งมีอยู่ในตามธรรมชาติมาใช้ เช่น สื่อประเภทของจริง

๒. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tools and Equipments) หมายถึง

สิ่งที้นำไปใช้ร่วมกับวัสดุ หรือ กิจกรรมการเรียนการสอน โดยที่ตัวมันเองไม่มีเนื้อหาวิชา

แต่เป็นสื่อที่ไปช่วยเสริมสื่ออื่น เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ กรรไกรตัดกิ่งไม้ เป็นเครื่องมือเพื่อ

ไปใช้ร่วมกับกิจกรรมการสอนการต่อกิ่งไม้ เป็นต้น

๓. กิจกรรม (Activities) กิจกรรมที่จัดในโรงเรียน ได้แก่

การเล่น เกม การเล่นบทบาทสมมติ เป็นต้น ส่วนกิจกรรมที่จัดนอกโรงเรียน ได้แก่ ทักษะศึกษา การฝึกหัดปฏิบัติตาม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน เป็นต้น ลักษณะของการจัดกิจกรรม การเรียนการสอนไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ระหว่างโรงเรียนในเมืองกับโรงเรียนในชนบท เพราะต่างก็ใช้วิธีเดียวกัน นอกจากบางกิจกรรมที่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์การสอน ประกอบด้วย เช่น การใช้เครื่องบันทึกเทปโทรทัศน์ การใช้ห้องปฏิบัติการภาษา แต่บางกิจกรรมก็ยังสามารถใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาทดแทนกันได้ เช่น การใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดง แทนที่จะใช้เปียโนเหมือนโรงเรียนในเมือง โรงเรียนชนบทอาจใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านแทน

๔. บุคคล (People) สื่อตัวบุคคล ที่จัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะ

ได้แก่บุคลากรต่างๆ ในโรงเรียน ตั้งแต่ครูใหญ่ ครูประจำชั้น แม่กระทั่งนักการก็ถือว่าเป็นสื่อประเภทบุคคล ซึ่งมีหน้าที่หลักหรือจุดประสงค์เพื่อการเรียนการสอนโดยเฉพาะ หรืออาจเป็นบุคคลที่อยู่ภายนอกโรงเรียน เราก็อาจจะนำมาเป็นแหล่งวิทยากร หรือบางที่เรามักจะเรียกว่า วิทยากรหัวข้อเฉพาะเรื่อง เช่น พนักงานไปรษณีย์ ก็เป็นสื่อบุคคลที่จะสอนเรื่องการรับจดหมาย ชาวบ้านที่มีอาชีพปลูกผักก็เป็นสื่อบุคคลในเรื่องการเพาะปลูก พระจากวัดในชุมชนมาสอนศีลธรรม หรือจะเป็นบุคคลใดๆก็ตาม ในชุมชนหรือนอกชุมชนที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่องก็จะเป็นสื่อบุคคลในเรื่องนั้นๆ เป็นต้น

๕. สถานที่หรือสิ่งแวดล้อม (Settings) ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการ

ห้องสมุด ศูนย์การเรียนรายบุคคล เป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่ภายในโรงเรียนหรือจัดขึ้นเพื่อการศึกษา โดยเฉพาะสถานที่ต่างๆในชุมชน เช่น โรงงาน ที่ทำการและร้านค้า สวน ป่าเขา ไร่นาก็เป็นสภาพแวดล้อมที่ครูพานักเรียนไปศึกษาของจริงได้ โรงเรียนในชนบทจะมีโอกาสได้เปรียบกับการใช้สื่อประเภทนี้ เพราะที่ตั้งโรงเรียนอยู่ใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หลายน้อยหาวิชาสามารถเรียนจากของจริงที่อยู่รอบๆ ตัวได้มาก โดยเฉพาะสถานที่ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆแล้ว เช่น สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (Ely, 1972)

สื่อการเรียนการสอน ยังสามารถแบ่งตามความเป็นมาของสื่อ ที่นำมาใช้ได้

เป็น ๒ ประเภทคือ สื่อที่ออกแบบเพื่อการสอนโดยตรง (media by design)

และสื่อที่ไม่ได้ออกแบบสำหรับเป็นสื่อการเรียนการสอน แต่ครูนำมาใช้เป็นสื่อ (media

by utilization) (Ely, 1972) สื่อการเรียนการสอนประเภทหลังนี้ มีแหล่งที่มา ๒ แหล่ง คือ เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ซึ่งมักจะหาได้ตามท้องถิ่น

๒.๔ แบ่งตามลักษณะของสื่อ

ได้มีผู้แบ่งไว้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ของจริงและตัวบุคคล รวมทั้งสภาพที่เกิดขึ้นจริง เช่น การสาธิต การทดลอง การศึกษานอกสถานที่
๒. สื่อการสอนประเภทภาษาพูดหรือภาษาเขียน เช่น ตำรา วัสดุตีพิมพ์ คำพูด
๓. วัสดุกราฟิก เช่น แผนภูมิ แผนที่ โบสถ์เตอร์ วัสดุประเภทนี้ นอกจากจะนำมาใช้โดยตรงแล้ว ยังอยู่ในรูปของ ตำรา แบบเรียน फिल्मสไลด์ เป็นต้น
๔. ภาพนิ่ง เป็นภาพที่ได้จากการถ่ายภาพทั่วไป
๕. ภาพเคลื่อนไหว เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์
๖. วัสดุเสียง เช่น เทปบันทึกเสียง แผ่นเสียง
๗. สื่อประเภทโปรแกรม เป็นสื่อการสอนที่แสดงขั้นตอนในสิ่งที่จะสอน เช่น แบบเรียนแบบโปรแกรม แบบเรียนสำเร็จรูปที่ใช้กับเครื่องช่วยสอนหรือคอมพิวเตอร์ (S. Gerlach and Ely, 1971)

๓. การใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการสอนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน การใช้สื่อการสอนให้มีประสิทธิภาพต้องจัดทำอย่างมีระบบ คือต้องมีการวางแผน ทดลองใช้ เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ได้ผลสมบูรณ์ นอกจากนี้ การใช้สื่อการสอนของครู ต้องมีความสัมพันธ์กับระบบการสอน

คือต้องสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน วิธีการสอน และการใช้สื่อการสอนอย่างเป็นระบบ คุณค่าของสื่อการสอนไม่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะของตัวสื่อเอง สื่อการสอนจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อถูกนำไปใช้อย่างถูกต้องเหมาะสม สื่อการสอนไม่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง เฉพาะตัวของสื่อการสอนไม่สามารถทำให้ภาวะทางการศึกษาสำเร็จลงได้ แต่ถ้าสื่อการสอนได้รับการเลือกอย่างฉลาด มีการประเมินค่าอย่างเหมาะสม และใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้เต็มที่ (Batchelder, 1956)

ในการใช้สื่อการสอนนั้น ต้องปรับปรุงให้เหมาะกับวุฒิภาวะทางสติปัญญาของผู้เรียน เหมาะกับธรรมชาติและขอบเขตของประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ยิ่งกว่านั้นสื่อการสอนแต่ละชนิดย่อมมีขอบเขตเฉพาะของตัวเอง สื่อการสอนเป็นเพียงสิ่งที่จะช่วยการเรียนรู้ให้ดีขึ้น สื่อการสอนไม่ใช่สิ่งที่จะแทนการพูดการเขียน สื่อการสอนไม่ควรนำมาใช้เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน แต่ควรใช้เพื่อทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ และกระตุ้นให้มีกิจกรรมและความคิดกว้างขวางมากขึ้น นอกจากนี้ข้อคิดเห็นที่สำคัญและควรคำนึงคือ การนำสื่อการสอนที่เป็นของจริงมาใช้ประกอบการสอนย่อมจะมีประสิทธิภาพกว่าการใช้ รูปภาพ หรือ สไลด์ แต่ถ้าไม่มีของจริง รูปภาพหรือสไลด์ก็ยังมีประสิทธิภาพดีกว่าไม่ใช้สื่อการสอนเลย (Heiss and Others, 1950)

การใช้สื่อการสอนก่อให้เกิดรูปธรรม ก่อให้เกิดแนวคิดที่ถูกต้องและลดการอธิบายให้น้อยลง สื่อการสอนช่วยเพิ่มความสนใจที่เกิดกับผู้เรียน และพัฒนาความคิดเบื้องต้นและทำให้จำได้นาน ก่อให้เกิดประสบการณ์จริงและกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมด้วยตนเอง นอกจากนี้ ยังช่วยเสริมความหมายของเนื้อหา ช่วยเสริมประสบการณ์นอกเหนือจากวิธีการอื่นที่หาไม่ได้ (Kinder, 1959)

การใช้สื่อการสอน ต้องให้สอดคล้องกับการเรียนการสอนและเพื่อชี้ให้เห็นถึงจุดสำคัญของเรื่องที่จะสอน ต้องรู้จักขอบเขตและข้อจำกัดของสื่อที่จะนำมาใช้ด้วยการใช้สื่อการสอนควรจะได้มีการวางแผน การออกแบบตลอดจน การผลิต ให้สอดคล้องตามคุณลักษณะ คุณค่าของชนิดของสื่อการสอนนั้นด้วย (Brown, 1964) ผู้สอนควรพิจารณาว่าจะใช้สื่อการสอนประเภทใดและเมื่อใด คำนึงถึงเนื้อหาวิชา พื้นความรู้ของผู้เรียน ความสามารถของผู้เรียนและวัตถุประสงค์ในการสอนเรื่องนั้นๆ มีการสรุปผลของการใช้ทุกครั้งและติดตามผลหลังจากการใช้สื่อการสอนนั้นไปแล้ว นอกจากนี้ ผลการวิจัย

หาประสิทธิภาพของการใช้สื่อการสอน พบว่า สื่อการสอนกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียนและเน้นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม จัดการเรียนรู้ที่เน้นพัฒนาการ และทำให้ความรู้ที่ค้นพบนั้นคงทนถาวร ทำให้ประสบการณ์จริง ซึ่งจะกระตุ้นให้ผู้เรียนกระทำกิจกรรม (Kieffer, 1966)

๓.๑ ขั้นตอนการใช้สื่อการเรียนการสอน

การใช้สื่อการเรียนการสอนอาจใช้เฉพาะขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของการสอนหรือจะใช้ในทุกขั้นตอนก็ได้

๓.๑.๑ ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เนื้อหาที่กำลังจะเรียนนั้น สื่อที่ใช้ขั้นนี้ จึงเป็นสื่อที่แสดงเนื้อหากว้างๆ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนในครั้งก่อน ยังไม่ใช่สื่อที่เน้นเนื้อหาเจาะลึกอย่างแท้จริง อาจเป็นสื่อที่เป็นแนวปัญหาหรือให้ผู้เรียนคิด และควรเป็นสื่อที่ถ่ายทอดการนำเสนอในระยะเวลาอันสั้น เช่น ภาพ บัตรคำ หรือบัตรปัญหา เป็นต้น

๓.๑.๒ ขั้นดำเนินการสอนหรือประกอบกิจกรรมการเรียน เป็นขั้นสำคัญในการเรียน เพราะเป็นขั้นที่จะทำให้ความรู้เนื้อหาอย่างละเอียด เพื่อสนองวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้สอนต้องเลือกสื่อให้ตรงกับเนื้อหาและวิธีการสอน หรืออาจใช้สื่อประสมก็ได้ ต้องมีการจัดลำดับขั้นตอนในการใช้สื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียน การใช้สื่อขั้นนี้จะต้องเป็นสื่อที่เสนอความรู้ที่ละเอียดและถูกต้องแก่ผู้เรียน เช่น ภาพยนตร์ สไลด์ แผ่นโปร่งใส แผนภูมิ วัตถุทัศน เทปเสียงหรือชุดการเรียน

๓.๑.๓ ขั้นวิเคราะห์และฝึกปฏิบัติ เป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ตรงแก่ผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนได้ทดลองนำความรู้ด้านทฤษฎีหรือหลักการที่เรียนมาแล้วมาใช้แก้ปัญหาในขั้นฝึกหัด โดยการลงมือฝึกปฏิบัติเอง สื่อในขั้นนี้จึงเป็นสื่อที่เป็นประเด็นปัญหาให้ผู้เรียนได้ขบคิด โดยผู้เรียนเป็นผู้ใช้สื่อเองมากที่สุด

๓.๑.๔ ขั้นสรุปบทเรียน เป็นขั้นของการเรียนการสอนเพื่อย้ำเนื้อหาบทเรียน ให้ผู้เรียนมีความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วย ขั้นนี้ควรใช้ระยะเวลาสั้นๆ สื่อที่ใช้สรุปจึงควรครอบคลุมเนื้อหาสำคัญทั้งหมดโดยย่อ

๓.๑.๕ ชั้นประเมินผลผู้เรียน เป็นการทดสอบว่าผู้เรียนสามารถเรียนรู้หรือเข้าใจในสิ่งที่เรียนไปแล้วมากน้อยเพียงใด และบรรลุตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่ตั้งไว้หรือไม่ สื่อในชั้นนี้มักจะเป็นคำถามจากเนื้อหาบทเรียน โดยอาจมีภาพประกอบด้วยก็ได้ อาจจะเป็นบัตรคำหรือสื่อต่างๆที่ใช้ในชั้นกิจกรรมการเรียน มาถามอีกครั้งหนึ่ง และอาจเป็นการทดสอบโดยการปฏิบัติจากสื่อหรือการกระทำของผู้เรียน เพื่อทดสอบดูว่าผู้เรียนสามารถมีทักษะจากการฝึกปฏิบัติอย่างถูกต้องครบถ้วนหรือไม่ (Brown, and other, 1985)

๓.๒ ปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอน

สภาพการใช้สื่อการเรียนการสอนในปัจจุบันมักพบกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ทั้งที่เกิดจากตัวบุคลากรหรือจากหน่วยงาน ปัญหาสำคัญก็คือ การขาดแคลนสื่อการเรียนการสอนโดยเฉพาะโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกลความเจริญ สื่อการเรียนการสอนมีน้อยมาก ซึ่งในจุดนี้ครูผู้สอนส่วนใหญ่จะผลิตสื่อขึ้นใช้เอง โดยนำวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่นนั้นมาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการสอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่ศึกษาถึงปัญหาและความต้องการสื่อการสอนของครูระดับประถมศึกษา สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี พบว่าครูส่วนมากนำวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่นมาเป็นสื่อการสอน (แจ่มจันทร์ ปรีชาวิชัย, ๒๕๒๒) ทานองเดียวกัน การใช้การผลิตสื่อการสอนของครูระดับประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก ก็ได้นำวัสดุในท้องถิ่นมาช่วยในการผลิตสื่อการสอนเช่นกัน (พิชรา อังคนินันท์, ๒๕๒๓) จากสภาพการใช้สื่อการสอนดังกล่าว โรงเรียนในชนบท ได้สื่อการสอนส่วนใหญ่มาจากการผลิตขึ้นเองมากที่สุด โดยครูและนักเรียนร่วมกันผลิตสื่อการสอน จากวัสดุหาง่ายในท้องถิ่น (สุทธิศรีศิริ, ๒๕๒๔)

ในด้านปัญหาในการใช้สื่อการสอน มีสาเหตุหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้สื่อการสอนของครู ปัญหาในการใช้สื่อการสอนที่พบมาก สามารถสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

๓.๒.๑ ขาดแคลนงบประมาณด้านการจัดหาและจัดทำสื่อการสอน (Laryea, 1984; Quick, 1964; พนม อินวภูล, ๒๕๒๗)

- ๓.๒.๒ ผู้บริหารขาดการสนับสนุนด้านสื่อการสอน (Quick, 1964; พัทธา อังคนินันท์, 2524)
- ๓.๒.๓ ครูไม่มีเวลาในการผลิตสื่อการสอน เพราะมีชั่วโมงสอนมาก (ยุพดี นฤททุภี, 2528)
- ๓.๒.๔ ครูผู้สอนขาดความรู้และทักษะในการผลิตสื่อการสอนและขาดผู้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการผลิตสื่อ (สุทธิศรี คิริ, ๒๕๒๔; พัทธา อังคนินันท์, ๒๕๒๓)
- ๓.๒.๕ สื่อการสอนในโรงเรียนมีไม่เพียงพอ (Bilchick, 1970; ชูศรี บุญเสริม, ๒๕๑๔)
- ๓.๒.๖ ครูผู้สอนต้องการมีความรู้เรื่องการผลิตสื่อการสอนจากวัสดุเหลือใช้ในห้องอื่น (ประสงค์ เปนะนาม, ๒๕๒๔; พัทธา อังคนินันท์, ๒๕๒๓)
- ๓.๒.๗ หาสื่อการสอนให้ตรงจุดมุ่งหมายในการสอนได้ยาก (Lasher, 1972; ประสงค์ พิมล, ๒๕๒๔)
- ๓.๒.๘ สภาพของโรงเรียนไม่เอื้ออำนวยให้ใช้สื่อการสอน (สุทธิศรี คิริ, ๒๕๒๔)

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อการสอนดังกล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่าการใช้สื่อการสอน เป็นสิ่งสำคัญในการศึกษาทุกระดับ การเรียนการสอนในปัจจุบันได้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการในการใช้สื่อการสอนก็ได้ขยายตัวเพิ่มตามไปด้วย การศึกษาสภาพและปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนที่บ้านเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา เพราะในสภาพการณ์และสถานที่ต่างกันอย่างมีความจำเป็นในการใช้สื่อการสอนที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้การนำสื่อที่บ้าน ที่จัดหาได้ง่ายและมีอยู่แล้วในห้องเรียนนั้น มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนโดยคำนึงถึงเนื้อหาและจุดมุ่งหมายในการสอนเป็นหลัก ก็จะเป็นการประหยัดงบประมาณในการจัดหาสื่อการเรียนการสอน และเป็นการฟื้นฟูและส่งเสริมหาบูรณาสื่อที่บ้านให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

การศึกษาระดับมูลฐานและงานวิจัยที่ผ่านมาแล้วนี้ จะให้ข้อมูลในการพิจารณาหาแนวทางในการศึกษาวิจัยถึงสภาพและปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอนที่บ้านของครูระดับประถมศึกษา ดังรายละเอียดในบทต่อไป

สื่อพื้นบ้าน

สื่อพื้นบ้าน (Folk Media) เป็นสื่อที่มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น นั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุอุปกรณ์ ที่ชาวบ้านค้นคิดประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้สอย ต่างๆ กิจกรรมประเพณี บุคคลรวมทั้งสิ่งแวดล้อมต่างๆที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นด้วย

๑. ความหมายของสื่อพื้นบ้าน

ความหมายของสื่อพื้นบ้านนั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้ สื่อพื้นบ้าน หมายถึง รูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลหรือบุคคล กับกลุ่มคน หรือ กลุ่มคนกับกลุ่มคนที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา จนเกิดความเคยชินเป็น ประเพณีขึ้น และครอบคลุมถึงประเพณี เรื่องภาษาท่าทาง เครื่องใช้ ที่กลุ่มชนในสังคมหนึ่ง กำหนดความหมายแน่นอน สื่อพื้นบ้านจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สื่อประเพณี" (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, ๒๕๓๒)

สื่อพื้นบ้าน หมายถึง คติชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่ทำหน้าที่สื่อสารใน สังคมที่จริงแล้วสื่อพื้นบ้านก็คือวัฒนธรรมพื้นบ้าน แต่ที่เรียกชื่อนี้ก็เพื่อเน้นคุณสมบัติในการทำ หน้าที่สื่อหรือส่งสารให้แก่คนจำนวนมากในสังคม (สุรางค์ จันทวานิช, ๒๕๒๗)

สื่อพื้นบ้านหรือสื่อพื้นเมือง หมายถึง สื่อที่รู้จักกันในรูปของการละเล่นพื้นบ้าน หรือพื้นเมือง เช่น เพลงพื้นเมือง เพลงชาวบ้าน ซึ่งมีการละเล่นประกอบการร้องรำ การแสดงออกทางขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมไทย เช่น หมอลำในภาคอีสาน หนังสือละเล่นในภาคใต้ ลิเก ลำตัด เพลงเรือ เพลงอีแซวในภาคกลาง ตลอดจนคติชาวบ้าน ต่างๆ สิ่งเหล่านี้ ช่วยเผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชน และให้ความสนุกสนาน บันเทิงสอดแทรกคติธรรมแบบอย่างประเพณี หรือวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นจารีตของไทยด้วย (วิเชียรศรี วิวิษศิริ, ๒๕๒๑)

สรุปได้ว่า สื่อพื้นบ้าน คือสื่อที่แสดงถึงลักษณะความเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีลักษณะเฉพาะในท้องถิ่น อันประกอบด้วย การแสดงหรือการละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน อาหารการกิน เครื่องใช้ ที่ท้องถิ่นนั้นกำหนดให้ความหมายที่แน่นอน และความเข้าใจตรงกัน

๒. สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอน

สื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อการศึกษาให้การศึกษาแก่สังคมมาตลอดนับตั้งแต่ในอดีตแล้ว สังคมที่การศึกษาและการอ่านเขียนยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมจะสอดแทรกไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือสื่อพื้นบ้านนั่นเอง เช่น นิทาน จะชี้ให้เห็นค่านิยมของสังคม เพลงกล่อมเด็ก ภาชิตชาวบ้าน บทร้องเล่นของเด็ก จะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้องในการประพฤติปฏิบัติตน สอนให้เข้าใจบทสวดมนต์ ทศนคติ ปฐมจริยธรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน ช่วยฝึกฝนความชำนาญ ใ้ผู้ปฏิบัติ ฝึกใช้ความคิดประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ส่วนสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมก็ช่วยในด้านความเชื่อ มาจากภูมิปัญญาของชาวบ้านในเรื่องของสมุนไพร ยากกลางบ้าน และความรู้เรื่องดวงดาวทั้งสิ้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๔) และในการจัดการศึกษาที่ตื้นนั้นจะต้องเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับระบบพื้นฐาน โครงการเดซีไลฟ์ ก็ใช้วิธีโดยชุมชนเป็นหลักให้เขาร่วมมือกันคิดแก้ปัญหาของสังคมและแนวทางแก้ไข โดยใช้อุปกรณ์พื้นฐานของเขาเองเป็นพื้นฐานในการศึกษา เรียกว่า Indigenous Learning System ซึ่งมีวิธีการดำเนิน 2 วิธีคือหาวิธีการ เช่น เอานิทานเป็นสื่อ และนำความรู้พื้นฐานของประชาชนมาเป็นพื้นฐานการศึกษา (วิชัย ตันศิริ, ๒๕๓๒)

๒.๑ สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๒๘) มีวัตถุประสงค์และนโยบายที่จะเร่งปรับปรุงคุณภาพการศึกษาในระดับประถมศึกษาชั้น

ได้มุ่งให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานด้านอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นและสังคม มีค่านิยมที่ถูกต้องมีความสำนึกในความเป็นไทย ตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม และทรัพยากรของท้องถิ่นของชาติ นอกจากนี้ ยังได้เสนอการส่งเสริมให้สถานศึกษา ประสานสัมพันธ์กับแหล่งเรียนรู้ และทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อจัดการศึกษารวมทั้งปรับปรุง การจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษาให้เหมาะสม

ในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาชั้น หลักสูตรประถมศึกษา ๒๕๒๑ มีการจัดการเรียนการสอนเป็นกลุ่มวิชาและเป็นกลุ่มประสบการณ์ได้แก่ กลุ่มวิชาด้าน ทักษะ เช่น ภาษาไทย คณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) กลุ่มสร้างเสริม ประสบการณ์ชีวิต(สบข.) กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) เป็นต้น

กลุ่มวิชา สร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) ประกอบด้วยเนื้อหาวิชา สำคัญ ที่สอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดข้างต้น คือวิชาจริยศึกษา ศิลปศึกษา พละนามัย ดนตรี นาฏศิลป์ และกิจกรรมสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในรายวิชาเหล่านี้ สามารถจัด การเรียนการสอนเพื่อทำให้มีความเป็นมนุษย์ที่ดี และใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเข้ามาเป็นเนื้อหาได้ โดยตรง จากการศึกษาในแบบประเมินผล ป.๒ของทุกชั้น (ป.๑-๖) ส่วนมีจุดประสงค์ เขียนไว้เพื่อเป็นจุดหมายปลายทางในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา เพื่อสร้างจริยธรรม สร้างเสริมความเป็นไทยได้ทั้งสิ้น เช่น รู้จัก เข้าใจวัฒนธรรมไทยท้องถิ่น และสามารถเข้า ร่วมกิจกรรมได้ รู้จัก และเห็นคุณค่าของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ปฏิบัติตนเป็นผู้มีความ ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ และตรงต่อเวลา ขับร้องเพลงไทยที่กำหนดให้ได้ ร้องเพลงและ แสดงการละเล่นพื้นบ้านในท้องถิ่นของตน ได้เลือกสรรบุคคลผู้เป็นแบบอย่างทางจริยธรรมได้ กลุ่มวิชาสบข. สามารถสอดแทรกเรื่องราวทางวัฒนธรรมพื้นบ้านลงได้ในเรื่อง บ้านของเรา สังคมของเรา จังหวัดและประเทศของเรา โดยพิจารณาให้เหมาะสมเป็น เรื่องๆไป เพื่อปลูกฝังความรักแผ่นดินถิ่นเกิด รักวัฒนธรรม ฯลฯ กลุ่มวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) สามารถจัดสอนหัตถกรรมพื้นบ้าน การช่างพื้นบ้านทุกชนิด การถักทอ แกะสลัก จักสาน ฯลฯ โดยใช้วัตถุและวิทยากรในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ได้โดยสอดคล้อง กับทั้งจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมในแผนการสอน และจุดประสงค์ปลายทางใน ป ๐๒. ได้อย่างจริงจัง เพียงแต่อาศัยการจัดกิจกรรมของครูผู้สอนให้เหมาะสมเท่านั้น (ภิญโญ สุวรรณคีรี, ๒๕๓๑)

ในวิชาภาษาไทย สามารถนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ เช่น นิทานพื้นบ้าน นำมาใช้เป็นหนังสือส่งเสริมการอ่าน โดยนำมาเรียบเรียงใหม่เป็นบทหรือกรองง่ายๆ ซึ่งจะทำให้สนุกสนานและน่าสนใจยิ่งขึ้น (ฤดีมน ปริทัศน์, ๒๕๒๔)

๒.๒ สื่อพื้นบ้านกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ปัจจุบันมีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบ โดยจะเข้าในลักษณะของการเผยแพร่ให้ความรู้แก่ประชาชนในชนบทห่างไกล เช่น เผยแพร่ข่าวสารของทางราชการ แนะนำเรื่องการตั้งผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคใต้ มีผู้นิยมใช้หมอลำและหนังตะลุงในการเผยแพร่ความคิด และนโยบายทางการเมือง และหาเสียงจนสามารถชนะการเลือกตั้งเป็นนักการเมืองได้ เพราะใช้สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อในการกระจายความรู้ได้เป็นจำนวนมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔)

งานวิจัยหลายเรื่อง ที่สนับสนุนถึงผลดีในการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบนี้ เช่น

"การใช้สื่อประเพณีสำหรับการสื่อสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม" ได้ศึกษาโดยเลือกใช้ละครขอ ที่แสดงทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๘ ล้ำปาง เป็นสื่อช่วยในการเผยแพร่ข่าวสาร ทางด้านการทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อมและป้องกันโรคที่เกิดจากยุง ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจนและผู้ฟังยอมรับว่าข่าวสารที่ได้รับมีประโยชน์ต่อตนเอง เด็กๆ และชุมชน (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, ๒๕๒๔)

"การสร้างและทดลองเทปโทรทัศน์สื่อพื้นบ้านหมอลำ เรื่องยาเสพติด เพื่อฝึกอบรมกลุ่มเยาวชนนอกโรงเรียนในจังหวัดร้อยเอ็ด" กลุ่มตัวอย่างเป็นเยาวชนนอกโรงเรียน ตำบลธวัชธานี และตำบลนาเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัย พบว่า ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งสองกลุ่ม มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นกว่าเดิมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และทั้งสองกลุ่มมีความคิดเห็นต่อวิธีการฝึกอบรมในระดับที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (สุประณีต ยศกลาง, ๒๕๒๔)

"การสร้างรูปแบบการฝึกอบรมนายหนังตะลุงเพื่อถ่ายทอดความรู้ การเมืองแก่ประชาชน" กลุ่มตัวอย่างใช้นายหนังตะลุง จำนวน ๓๐ นาย ผลการวิจัย

พบว่า นายหนึ่งตะลุงที่เข้ารับการฝึกอบรม มีศักยภาพในการถ่ายทอดความรู้ทางการเมืองแก่ประชาชนสูงขึ้น และนายหนึ่งตะลุงที่เข้ารับการฝึกอบรมจะมีเทคนิควิธีในการถ่ายทอดความรู้ทางการเมืองแก่ประชาชนสูงขึ้น (ไมตรี จันทรา , ๒๕๒๖)

"บทบาทสื่อพื้นบ้านต่อการศึกษาของชาวบ้าน" โดยใช้กลุ่มตัวอย่างที่อำเภอสังขละบุรี อำเภอหาดง จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับบทบาทของสื่อพื้นบ้านที่ต้องการศึกษา คือ เพลงขอหรือขอ คำว ลิเก กลองสะบัดชัยและกลองเท่งทึง โดยมุ่งเน้นศึกษาในเรื่องสำคัญสองประการ คือ พฤติกรรมการรับฟังและชมสื่อพื้นบ้านเมืองของชาวชนบทจังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อความคิดเห็นเกี่ยวกับผลที่ได้รับฟังและชมสื่อพื้นเมือง จากผลการวิจัย พบว่า ชาวชนบทในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่ร้อยละ ๘๐ เคยมีประสบการณ์ในการฟังและชมสื่อพื้นเมืองโดยเฉพาะเพลงขอ มีคนเคยฟัง และชมมากเป็นอันดับหนึ่งลิเกเป็นอันดับสอง เป็นต้น (จุมพล รอดคำดี และคณะ , ๒๕๒๑)

นอกจากงานวิจัยในประเทศแล้ว ยังมีงานวิจัยของต่างประเทศหลายเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น ในประเทศฟิลิปปินส์ ได้ทำการวิจัยโดยทดลองใช้รายการที่เสนอในรูปแบบของเรื่องเล่าเพื่อการวางแผนครอบครัว ซึ่งก็ปรากฏว่าได้ผลดีในด้านความตระหนักของประชาชน เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องที่เสนอสู่ประชาชนนั้น ส่วนเป็นเรื่องที่ผูกพันใกล้ชิดกับชีวิตจริงของประชาชน (Patron, 1972)

ประเทศฟิลิปปินส์ได้อาศัยบทบาทของสื่อพื้นบ้าน ในการพัฒนาสังคมการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศได้ผลอย่างน่าพอใจ ได้สรุปผลที่ได้จากการวิจัย ดังนี้

๑. ชุมชนในชนบทที่มีสื่อพื้นบ้านที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง
๒. รูปแบบของสื่อพื้นบ้านไม่สลับซับซ้อน และมีมากพอที่จะสนองตอบความต้องการของประชาชนได้อย่างกว้างขวาง
๓. เนื้อหาและโครงสร้างของสื่อพื้นบ้าน มีความยืดหยุ่นหรือปรับปรุงให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันได้อย่างดี
๔. ความเชื่อของสื่อพื้นบ้านแข็งแกร่งยากที่จะมีสื่ออื่นๆ เข้าไปแทนได้
๕. ตัวแทนสื่อพื้นบ้านก็มีความประสงค์ และยินดีที่จะปรับปรุงเนื้อหาตลอดจนโครงสร้างบางอย่างให้เหมาะสมกับการพัฒนาประเทศ (Feliciano, 1978)

ในปีคริสต์ศักราช 1980 ศูนย์วางแผนและพัฒนาการผลิตสื่อพื้นบ้าน
ของประเทศไทย (Office of Planning and Development National Media
Production Center, 1980) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น ละครพื้นบ้าน
หุ่นกระบอก เป็นต้น และได้พบสิ่งที่น่าสนใจดังนี้

๑. สื่อพื้นบ้านต่างๆ อาจจะมีรูปแบบโครงสร้าง เนื้อหาและเทคนิค
แตกต่างกัน ตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น แต่มีลักษณะร่วมกันคือ การสะท้อนภาพชีวิตของชาวบ้าน
การใช้ภาษาถิ่นสื่อความหมาย เข้าใจกันได้ง่าย ส่วนเทคนิคการแสดงออกนั้นก็ได้รับการพัฒนา
ไปตามลักษณะและชนิดของสื่อพื้นบ้านนั้นๆ

๒. สื่อพื้นบ้านสามารถผสมผสานคลุกเคล้า ข่าวหรือเหตุการณ์ต่างๆ
ในสังคม เพื่อเสนอให้ประชาชนทราบ โดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงท่วงทำนองให้สอดคล้อง
กับเรื่องที่ต้องการแสดง พร้อมกับเสริมแต่งตัดแปลงอย่างมีศิลปะ เพื่อให้น่าสนใจยิ่งขึ้น

๓. สื่อพื้นบ้านได้รับความนิยมยกย่องจากประชาชนสูงกว่าการ
เผยแพร่ข่าวสารโดยใช้วิธีการอื่นๆ ของรัฐบาล

๔. สื่อพื้นบ้านทุกชนิดมีความผูกพันอย่างใกล้ชิด กับพิธีกรรมทาง
ศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน

๕. ชาวชนบทที่ห่างไกล ซึ่งไม่ค่อยได้รับสื่อมวลชนสมัยใหม่ ย่อมมี
ความซาบซึ้งในสื่อพื้นบ้านมากกว่าผู้ที่ได้รับสื่อที่ทันสมัยอื่นๆ

๖. บทบาทของสื่อพื้นบ้านจากการสรุปการวิจัยได้ดังนี้

๖.๑ ทำให้ประชาชนตระหนักในความเป็นชาติ

๖.๒ เพิ่มประสิทธิภาพของรัฐบาลในการพัฒนาประเทศ โดย
อาศัยสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ความรู้ ความคิด และเปลี่ยนทัศนคติของประชาชน

๖.๓ ประชาชนยอมรับและสนใจสื่อพื้นบ้านอย่างมาก

๖.๔ สื่อพื้นบ้านมีคุณลักษณะที่สะดวกในการนำไปใช้ ในการพัฒนา
ประเทศในด้านต่างๆ เพราะมีรูปแบบที่ไม่สลับซับซ้อน

จะเห็นว่าสื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบ
โรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ในอันที่จะส่งผลให้ผู้เรียนมีความสำนึกและตระหนักในคุณค่า
ของท้องถิ่นของตนซึ่งนอกจากจะเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์แล้ว ยังเป็น
การสานต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ตลอดไป

วัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมของพฤติกรรมมนุษย์ที่สะสมไว้แต่ในอดีตและตกทอดมาเป็นสมบัติที่มนุษย์ในสังคมปัจจุบันนำมาใช้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ เป็นผลผลิตของสังคมเป็นสมบัติและเป็นลักษณะประจำของสังคมนั้นๆ (ประมวล คิดคินสัน, ๒๕๒๑) ชาติต่างๆในโลกนี้ต่างก็มีวัฒนธรรมประจำชาติของตน และวัฒนธรรมประจำชาตินี้เองที่เป็นตัวขัดเกลาชีวิตคนเรา ตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ถ้าหากพิจารณาวัฒนธรรมประจำชาติของแต่ละชาติต่อไปอีก จะพบว่า อาจมีส่วนที่แตกต่างกันออกไป ตามแต่ละสังคมย่อยในชาตินั้น วัฒนธรรมไทยก็เช่นกัน ยังแยกออกเป็นส่วนย่อยๆซึ่งแต่ละส่วนอาจมีความแตกต่างกันบ้างในส่วนรายละเอียด เช่น วัฒนธรรมของภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถ้าหากจะพิจารณารายละเอียดลงไปอีกจะพบว่า ในวัฒนธรรมประจำถิ่นนั้นยังมีส่วนย่อยลงไปอีกเป็นวัฒนธรรมของแต่ละจังหวัดแต่ละอำเภอแต่ละหมู่บ้านซึ่งวัฒนธรรมย่อยเหล่านี้ เรียกว่า "วัฒนธรรมพื้นบ้าน"

วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นท้องถิ่นอย่างแท้จริงซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม ในการศึกษาเรื่อง สื่อพื้นบ้าน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นนั้นๆได้แก่ การละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้ง สถาปัตยกรรม ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้าน ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า "Folklore" วัฒนธรรมพื้นบ้านใช้แทนคำว่า "คติชาวบ้าน" เริ่มใช้เมื่อคราวสัมมนาระดับชาติของทบวงมหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐

๓.๑ ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

นักวิชาการจำนวนมากได้พยายามให้คำจำกัดความ หรือความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึงรูปแบบของการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น
หนึ่งๆ ที่ปรากฏออกมาในรูปความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้งวัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์
ขึ้นมา และมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์
นั้นๆ สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน (ชิต แก้วเพ็ญ, ๒๕๓๒)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมของประชาชนแบบชนบท เป็นวัฒนธรรม
ระบบเรียบง่ายประชากรอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ
ในทางเกษตรกรรม มีพื้นที่อยู่ในพื้นที่บ้านนั้นสืบต่อกันมา ระยะที่รอผลผลิตทำให้มีเวลาว่าง
มีโอกาสได้สร้างสรรค์แลกเปลี่ยนกิจกรรมทางวัฒนธรรม การไปมาหาสู่ ใต้ถุนพุดจาปราศรัย
เอื้อเพื่อเอื้อเผื่อซึ่งกันและกัน การที่ประชาชนในพื้นที่บ้านได้ทำงานอยู่ร่วมกัน ปรึกษาหารือกัน
เป็นผลทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (ธนู บุญรัตพันธ์, ๒๕๓๑)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง แนวดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็น
พื้นเพดั้งเดิมและกระทำกันอยู่ทั่วไปสืบกันมาหลายชั่วอายุคน (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๒๗)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวบ้าน
ทั่วไป ซึ่งสามารถเห็นได้จากพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งหมดที่ชาวบ้านได้สร้างสรรค์
ขึ้นตลอดจนความคิดความเชื่อ และความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพและมีมือทาง
หัตถกรรม เป็นต้น (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน (folklore) คืองานสร้างสรรค์ของกลุ่มชนหรือของ
ปัจเจกชนที่มีลักษณะสัมพันธ์กับกลุ่มชนนั้น และมีขนบนิยมของกลุ่มชนนั้นเป็นพื้นฐาน เป็นสิ่งที่
ได้รับการพิทักษ์ตรงตามเจตจำนงของกลุ่มชนในฐานะที่วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่บ่งถึง
เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสังคมพอเหมาะปะกัสถานและค่านิยมถ่ายทอดด้วยปาก (มุขปาฐะ)
หรือด้วยการเขียนแบบหรือโดยอาศัยรูปแบบอื่น (สุทธีวงศ์ พงษ์ไพฑูริย์, ๒๕๒๕)

ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยสรุปแล้วมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. เป็นสิ่งที่ได้รับมรดกต่อมาจากบรรพบุรุษ ชั่วอายุคนหนึ่งๆ ต่อๆ กันมา

๒. เป็นอมตะหรือเป็นสิ่งที่ไม่ตาย
๓. ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้คิด ผู้ประดิษฐ์หรือผู้แต่ง
๔. รับสืบทอดต่อกันมาด้วยการบอกเล่า
๕. รักษาไว้ด้วยการจดจำ หรือปฏิบัติต่อกันมา มากกว่าจะรักษาไว้ด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (ประเทือง คล้ายสุบรรณ, ๒๕๓๑)

จากความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่หลายๆท่านกล่าวมาข้างต้น สรุปได้ดังนี้

"วัฒนธรรมพื้นบ้าน" หมายถึง วัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่กระทำสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้งวัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมา และมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์ และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้นๆ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๒ ประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

เพื่อความสะดวกในการศึกษา ได้มีการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้แตกต่างกันไปดังนี้

๓.๒.๑ วัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งตามลักษณะการทำให้ถ้อยคำ

สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ถ้อยคำ ประเภทมุขปาฐะหรือประเภทที่ไม่ใช้ถ้อยคำ และประเภทผสมระหว่างสองประเภทแรก และแต่ละประเภทยังแยกย่อยออกไปอีก ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ถ้อยคำ มีดังนี้

ก) นิทาน แยกเป็นรูปแบบแยกย่อยไปอีกหลายรูปแบบ เช่น นิทานปรัมปรา นิทานวีรบุรุษ นิทานประจำท้องถิ่น นิทานทางศาสนา นิทานอธิบายเหตุ ตำนาน นิทานเรื่องสัตว์ นิทานขบขัน นิทานเหลือเชื่อ เป็นต้น บางทีเรื่องที่ตั้งเป็นร้อยกรองก็จัดอยู่ในรูปแบบรองนี้ด้วย

ข) เพลง แบ่งเป็น เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก เพลงประกอบการเล่นของเด็ก เพลงเกี้ยว เพลงร้องเวลาทำงาน เพลงคร่ำครวญ เพลงเล่าเรื่อง เพลงเรือ เพลงสวด เพลงล้อ เพลงปฏิพากษ์โต้ตอบกัน และคำร้องให้ จังหวะเวลาทำงาน เป็นต้น

ค) ภาษิต มีรูปแบบ เป็นสุภาษิต ฃญาภาษิต คำพังเพย ความเปรียบเทียบ ส่วนนวนคล้องจองแบบไทย ส่วนนวนโวหาร

ง) อาจเป็นภาษาของคนในท้องถิ่น หรือภาษาใช้ ในชีวิตทั่วไป เช่น คำทักทาย คำอาลา คำให้พร คำล้อเลียน คำบริภาษ คำสาบแช่ง คำเรียก ผู้ที่เคารพนับถือ คำเรียกชื่อเล่น คำอุทาน คำช่วยพูดต่างๆ คำชวนและคำคะนอง เป็นต้น

จ) ปริศนา คำทาย ซึ่งแยกออกเป็นรูปแบบรอง เป็น ปริศนาตามธรรมเนียมเดิม และคำถาม-คำทาย

ฉ) ความเชื่อ มีรูปแบบมากมายที่เกี่ยวกับมงคล และอัปมงคลต่างๆ เช่น คาถาอาคมเกี่ยวกับคุณไสย เคส็ดและการแก้ไขกลาง ลางสังหรณ์ ฤกษ์ยาม วันดีวันเสีย ผัน-ทานายผัน ลักษณะดี-ลักษณะชั่วของคนและสัตว์เลี้ยงจำนวนนับ ทิศทางที่ให้ควาให้โทษ เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

3.๒.๑.๒ ประเภทमुखपाठः ได้แก่ ประเภทที่เป็นวัตถุมองเห็นได้ อนุรักษ์และถ่ายทอดกันต่อๆมา มีเทคนิค ฝีมือ การเอาแบบอย่างและการใช้ หลักบางประการในการถ่ายทอดคติชนในข้อนี้อาจมีรูปแบบดังต่อไปนี้

ก) ศิลปะพื้นบ้าน คือการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของ ให้ใช้ประโยชน์ได้ และสวยงามอาจแยกเป็นรูปแบบรองการประดิษฐ์สร้างสรรค์และตกแต่ง ในข้อต่อไปนี้

ข) การแต่งกาย การใช้เครื่องประดับกาย เช่น การนุ่งผ้า การสวมสายสร้อยห้อยพระ-ร้อยตะกรุด การติดดอกไม้ที่ผม ทัดดอกไม้ ฯลฯ

ค) การทอผ้ามีลวดลายสวยงาม เช่น การทอผ้า ที่มีลวดลายและยกดอกดวง การให้สีสันทนในการทอผ้า นุ่งผ้าห่ม การทำแหวน สายสร้อย ฯลฯ

ง) เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น รมกระดาษ ยาสูบ

กระบายตักน้ำ กระจายชุกตะพริ้วารูปทรงต่างๆ หม้อ ตุ่มน้ำมีลวดลายประดับ ฯลฯ

จ) พาหนะใช้สอยพื้นบ้าน เช่น เกวียน กระจาด ฯลฯ

ข) วัตถุเพื่อการบุญ เช่น การทำธรรมมาศน์ ผ้ากราบ

ผ้าห่อคัมภีร์ ตู้พระธรรม หิ้งพระ ศาลพระภูมิ การจัดฟุ่ม-จัดพานดอกไม้ถวายพระ

การจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์มหาชาติ การแกะสลักเทียนพรรษา การแทงหยวกประดับเมรุ ฯลฯ

ช) เครื่องประกอบการละเล่น เช่น การแกะ

ตัวหนังตะลุง การทำตัวหุ่นกระบอก ทำรางหมากกุ่ม ทำตัวหมากรุก ทำตุ๊กตา ฯลฯ

ฉ) เครื่องดนตรี เช่น การทำซอ กลอง ระนาด

ขลุ่ย ทับ ตะโพน กรับพวง ฯลฯ

ญ) เครื่องประกอบการสร้างอาคารสถานที่ เช่น

ลูกกรงการแกะสลัก ลูกกรง กระจาด กรอบหน้าต่าง ฯลฯ

ฎ) เครื่องใช้ในการรบ การต่อสู้ป้องกันตัว เช่น

ดาบ หลาว ปืน ไม้เท้า ฯลฯ ที่มีด้ามตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษขึ้นไป

ฏ) การปรุงอาหาร การถนอมอาหาร และ

เครื่องกิน เครื่องดื่ม

ฐ) สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ การปลูกสร้างวัด

บ้านที่อยู่อาศัย หอระฆัง หอไตร เจดีย์ เมรุเผาศพ ชุมประตู่ ศาลา ทำน้ำ ฝักร้าง เป็นต้น

ฑ) ทัศนกรรมพื้นบ้าน คือ การทำวัตถุเครื่องใช้

ต่างๆ โดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญว่าความสวยงาม เช่น การทำกระเบื้อง ตะกร้า

สานเสื่อ เข่ง หมากตักน้ำ กระบอกไล่ฝ้าฝน แม่เตาไฟ โถง ไห หม้อ หิ้ง-ชั้น เครื่อง

ประกอบการปลูกสร้างบ้านเรือน คันไถ พานไถ พริ้ว ขวานมีด เคียว แกะ (ใช้เก็บข้าว

ทางภาคใต้) ทุก ไน เป็นต้น

ฒ) กริยาท่าทางและสีหน้า เป็นคติชนประเภท

อมุขปาฐะอีกประการหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ลักษณะนิสัยของใครคนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นสิ่งที่

ปฏิบัติกันในกลุ่มชน คนในกลุ่มนั้นเข้าใจและยอมรับความหมายกันทั่วไป เช่น พยักหน้า

สั่นศรีษะ กวักมือ โบกมือ คูกเข้า หมอบกราบ ไหว้ กระทืบเท้า ชี้นิ้วหรือมีสีหน้าบึ้งตึง

ยิ้มแย้มแจ่มใส เจยเมย เพี้ยยดพยาม เหล่านี้เป็นต้น

ณ) สัญลักษณ์ คือการทำให้สิ่งแทนที่คนในกลุ่มนั้นๆ

รับทราบ และเข้าใจตรงกัน

ด) ดนตรี คือ การละเล่นเป็นเพลง โดยมีเครื่อง

ดนตรีทำเสียงต่างๆ

๓.๒.๑.๓ ประเภทประสม คือ ประเภทที่ต้องใช้ถ้อยคำเป็น मुखปาฐะ และไม่ต้องใช้ถ้อยคำเป็น मुखปาฐะรวมอยู่ด้วยกัน หรือมีประเภทที่เกี่ยวกับจารีต ประเพณีทางสังคม ศิลปะพื้นบ้านเกี่ยวกับมหรสพและดนตรี การละเล่นสนุกรื่นเริงของเด็ก และผู้ใหญ่ที่มีการร้องเพลงประสมพ้องร่า รูปแบบต่างๆของคติชนประเภทนี้ ได้แก่

ก) ระบำพื้นบ้าน คือ การร้องผสมรำหรืออาจผสม ดนตรีด้วย เช่น รำไท่น รำลาวกระทบไม้ ลูกช่วง สะบ้ารำ ฯลฯ

ข) ละครพื้นบ้าน เช่น ลิเก หมอลำ ฯลฯ

ค) กีฬาพื้นบ้าน เช่น ตะกร้อ วึ่งวู้ ฯลฯ

ง) การละเล่นพื้นบ้านที่ไม่ใช่คนแสดง เช่น

หุ่นกระบอก หนังตะลุง ฯลฯ

จ) การละเล่นของเด็กก็มีเพลงประกอบ เช่น

รี้รี้ข้าวสาร เล่นชิงช้า ฯลฯ

ฉ) ประเพณีส่วนบุคคล เช่น ท้าวขวัญเดือน บวชนาค

ปลุกบ้าน ลงเสาเอก สู่ขวัญ และงานศพ ฯลฯ (ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, 2525)

๓.๒.๒ วัฒนธรรมพื้นบ้านแบ่งตามเนื้อหาสาระ

การแบ่งรูปแบบวัฒนธรรมพื้นบ้านตามเนื้อหาสาระนี้ สามารถ

แบ่งออกเป็น ๔ ประเภทคือ

๓.๒.๒.๑ วรรณกรรมและศิลปะอื่นๆ

๓.๒.๒.๒ ความเชื่อของชนบทรรมนิยมประเพณีและพิธีกรรม

๓.๒.๒.๓ หัตถกรรม เช่น การจักสาน ทอผ้าและสถาปัตยกรรม

๓.๒.๒.๔ ภาษาและคำพูดประเภทต่างๆของชาวบ้าน (ผ่องพันธุ์
มณีรัตน์, ๒๕๒๕)

๓.๓ คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่า หรือประโยชน์ทั้งในอดีต และปัจจุบัน ดังนี้

๓.๓.๑ ประโยชน์ในการศึกษาความเจริญของมนุษย์แห่งประวัติศาสตร์
โบราณคดี และความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิชาอื่นๆ

๓.๓.๒ ประโยชน์ในด้านการให้ความบันเทิง ซึ่งจำเป็นสำหรับสมัยก่อน
เพราะไม่มีเครื่องบันเทิงใจมากนัก

๓.๓.๓ เป็นเครื่องมือสั่งสอนให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ในกรอบอันเหมาะสมและ
ดีงาม เช่น สุภาษิตชาวบ้าน เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็น
กรอบของสังคม

๓.๓.๔ เป็นรากฐานของความเจริญในปัจจุบัน วรรณคดีและกฎหมาย
ที่มาจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องพระลอ เดิมเป็นนิทานพื้นบ้าน กฎหมายลักษณะหัวเมือง
การปรับไหมชายผู้ ตั้งขึ้นจากขนบธรรมเนียมประเพณีมาแต่เดิม

๓.๓.๕ วัฒนธรรมพื้นบ้านสร้างความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เป็น
เครื่องชี้ให้เห็นสภาพของตนว่าคล้ายคลึงกับที่อื่นทั่วโลก ความคิดเช่นนี้ไม่สร้างความรู้สึก
แบ่งแยกและขมขื่นเดียวกันก็สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ว่ามิได้ด้อยหรือผิดแปลก
ไปจากท้องถิ่นอื่นในโลก (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๒๕)

๓.๔ ที่มาของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมจากทุกชาติในโลกนั้นล้วนแต่มีที่มา วัฒนธรรมพื้นบ้านของไทย
ก็เช่นเดียวกันต้องมีสิ่งจูงใจให้คนไทยสร้างสรรค์ขึ้นมาจากปัจจัยต่างๆ ที่มาของวัฒนธรรม
พื้นบ้านมีดังนี้

๓.๔.๑ ความจำเป็นในการใช้สอยและประกอบอาชีพ ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม ชาวบ้านทั่วไปจะมีอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่สืบเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน จึงทำให้เกิดความจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องคิดสร้างเครื่องใช้ไม้สอยมาใช้ในการประกอบอาชีพ เพื่อความสะดวกรวดเร็ว ประหยัดแรงงาน เช่น คราด แยก กระบุง ตะกร้า ชะลอม พรำ จอบ เสียม ฯลฯ จากกาลเวลาที่ผ่านไปความชำนาญ และประสบการณ์ในการสร้างสรรค์ก็มีการสะสมมากขึ้น จนเครื่องมือเครื่องใช้ เหล่านี้มีรูปร่าง ขนาด วัสดุที่เหมาะสม เป็นประโยชน์ในการใช้สอยแต่ละท้องถิ่น

๓.๔.๒ ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา คนไทยมีประเพณีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีसाงเทวดาและอำนาจเหนือธรรมชาติมาก่อน ต่อมา ในพุทธศตวรรษที่ ๖ เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสู่เอเชียอาคเนย์ แล้วดินแดนไทยจึงเริ่มรับศาสนาทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ในสมัยต่อมา ฉะนั้นคนไทยทั่วไปจึงมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและความเชื่อดังกล่าว คือการปฏิบัติตามธรรมหรือคำสอนของพุทธศาสนาผสมผสานไปกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆจากคติพราหมณ์ และในขณะเดียวกันก็ไม่อาจละเลยเรื่องเกี่ยวกับผีसाงเทวดาซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากประเพณีเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่ การเกิดจนตาย หรือแม้ในเรื่องการอาชีพและที่อยู่อาศัยเหล่านี้ ส่วนเป็นอิทธิพลให้ชาวบ้านสร้างสิ่งต่างๆขึ้น เช่น การทำศาลพระภูมิ การปักเจลวนพุงนา พิธีบอฝน พิธีแก้บน เป็นต้น

๓.๔.๓ ความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มเต็มไปด้วยแม่น้ำลาคลอง เหมาะแก่การเกษตรกรรมอย่างยิ่ง จึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงชีพทางกสิกรรม และประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้เพื่อใช้สอยในการหาเลี้ยงชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ใกล้แม่น้ำ ใช้อาบกิน และจับปลา ซึ่งทำให้ทุกคนจำเป็นต้องทำเครื่องมือจักสานสำหรับจับปลาขึ้นใช้ เช่น ข้อง ลุ่ม อีจู้ แห ยอ ลอบ ไซ อวน เรือต่าง ตลอดจนเกิดประเพณีที่เกี่ยวกับลำน้ํา เช่น แข่งเรือ เล่นเรือเพลง พิธีลอยกระทง พิธีชักพระ เป็นต้น การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็เช่นกันต้องสร้างให้มีหลังคาสูงเพื่อให้ฝ้าฝนไหลลงพื้นดินโดยเร็ว ยกพื้นใต้ถุนให้สูงเพื่อประโยชน์ต่างๆ ด้วยน้ำท่วมไม่ถึงบ้าน และให้ลมพัดผ่านได้สะดวก เย็นสบาย เหล่านี้ล้วนเป็นอิทธิพลให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม

๓.๔.๔ ทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากรที่มีอยู่รอบตัวของชาวบ้านเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้เกิดผลผลิตพื้นบ้านขึ้น เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับทำงานอย่างหนึ่งก็ต้องเลือกใช้ประเภทของวัสดุที่เหมาะสม เพื่อที่จะได้รูปทรงและประโยชน์ใช้สอยได้ตามประสงค์ ถือได้ว่า เป็นความชาญฉลาดของชาวบ้านที่รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่มาดัดแปลงผสมผสานกันเพื่อใช้สอยอย่างมีศิลปะ เช่น ใช้ไม้ในการสร้างเรือน เกวียน เรือ และของใช้สำหรับงานหนักต่างๆ ใช้ไม้ไผ่ หวาย สำหรับทำเครื่องจักสานและเครื่องผูกทั่วไป ใช้ฝ้ายและไหมในการทอผ้า หรือใช้ดินมาทำเป็นภาชนะและงานเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ เป็นต้น

๓.๔.๕ ค่านิยมในเรื่อง ศิลป ความสนุกสนาน การละเล่น การบันเทิงของชาวบ้านก็เป็นผลทำให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นไม่น้อย ดังจะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นงานพิธีหรือกิจกรรมเนื่องในอะไรก็ตามจะต้องมีความรื่นเริงสนุกสนาน การแสดงเจือปนอยู่เสมอ เช่น การแสดงลิเก ลำตัด หนังใหญ่ หนังตะลุง เพลงฉ่อย เพลงเรือ ชกมวยชนไก่ ว้าว ตะกร้อ ฯลฯ ส่วนในด้านศิลปะนั้นก็เห็นได้จากผลงานต่างๆ เช่น การแกะสลักไม้เป็นเครื่องประดับบ้านเรือนหรือแกะลวดลายบนภาชนะต่างๆ การประดิษฐ์ลวดลายในเครื่องจักสาน การทำเครื่องปั้นดินเผาที่สวยงาม การทอผ้า ฯลฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖)

๓.๕ บทบาทและหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทและหน้าที่หลายอย่าง ที่สำคัญคือช่วยผดุงเสถียรภาพ และเป็นกำลังสนับสนุนการแผ่ขยายของแบบอย่างการดำเนินชีวิต เป็นแบบฉบับควบคุมความประพฤติ และให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นเครื่องกระตุ้นให้มวลชนรวมพลังทำให้สังคมเพิ่มความมั่นคงยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้ามอาจช่วยยืดเวลา และเพิ่มความรุนแรงของความเกลียดชัง และทำให้ก่อกำเริบการกบฏ และเนื่องจากวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่สังคมปกป้องรักษามาแต่ในอดีต ทำให้สามารถเข้าใจ และหยั่งถึงความต้องการที่จำเป็น รวมทั้งความมุ่งมาดของสังคมนั้นๆ ตลอดจนสิ่งที่กีดกันทำให้เกิดปัญหาขัดขวางการอยู่ดีกินดี กล่าวสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

๓.๕.๑ มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของประชากร การแก้ปัญหาจำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน และเลือกพื้นเอาส่วนที่เป็นคุณมาเสริมอย่างถูกต้องและเหมาะสม เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดค่านิยมและโลกทัศน์

๓.๕.๒ มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างฐานทางเศรษฐกิจ เพราะถ้ามีวิธีการจัดการที่ดีแล้ว วัฒนธรรมพื้นบ้านจะช่วยพัฒนา เศรษฐกิจทั้งด้านลดปริมาณการบริโภค และยังเพิ่มพูนรายได้ และผลผลิตอีกด้วย การฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านจะสัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้น ถ้าทำให้ชาวบ้านผู้เป็น เจ้าของวัฒนธรรมได้รับผลประโยชน์ในแง่ เศรษฐกิจควบคู่กันไป

๓.๕.๓ มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงของชาติ เนื่องจาก วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นคน ทำให้กลุ่มชนรู้สึกผูกพันเป็นพวกเดียวกัน วัฒนธรรมจึง เป็นเครื่องช่วยยั้งค้ำจุนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชน ความเข้าใจวัฒนธรรมของกันและกัน จะช่วยยั้งค้ำจุนและเกิดความสำนึกว่าตนเป็น เจ้าของวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความหวงแหนและปกป้องวัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงมีบทบาทสำคัญ ต่อความมั่นคงของชาติ เพราะได้ส่งเสริมความเป็นชาตินิยมได้มากกว่าความเป็นสากลนิยม

แม้ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านจะมีบทบาทหน้าที่โดยส่วนรวมดังได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้น บปรากฏว่า ได้มีผู้ศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านในบางประเภท และสรุปผลได้ดังนี้

เพลงปฎิพากย์ภาคกลาง ได้มีข้อสรุปว่า เพลงปฎิพากย์มีบทบาทต่อสังคมไทยคือ

๑. สร้างความบันเทิง เพราะมีเนื้อหาสนุก จังหวะสนุก และลีลาสนุก
๒. สร้างความสามัคคี เพลงที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เช่น เพลงเกี่ยวข้าว เพลงชักกระดานทำให้เกิดความพร้อมเพรียงขณะที่ลงแรงพร้อมกัน เพลงพวงมาลัยสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในหมู่บ้าน
๓. ใ้การศึกษาแก่คนในสังคม มีการสอดแทรกความรู้ ทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ประวัติพุทธศาสนา
๔. ระบายความเก้บกดอันเนื่องมาจากกฎเกณฑ์ ประเพณี และค่านิยมบางประการโดยเจาะจงการแสดงออกทางเพศ
๕. ระบายความเก้บกดอันเนื่องมาจากภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม เช่นการพูดถึงปัญหาค่าที่นา เช่น ในเพลงระบำบ้านนาของนครนายก
๖. บันเทิงเหตุการณ์และวิพากษ์วิจารณ์สังคม เช่น กล่าวถึงการเกณฑ์ทหารไปรบกับฝรั่งเศส ในสมัย ร.ศ. ๑๑๖ (เพลงเรือสำราญเอิกศุพร้อม) (สุกัญญา สุจฉายา, ๒๕๒๕)

การศึกษา เรื่อง เพลงกล่อมเด็กภาคใต้ นั้น ได้พบบทบาท และหน้าที่ดังนี้

๑. ขับกล่อมเพื่อให้เด็กหลับเร็ว หลับสนิท และเกิดความอบอุ่น
๒. สร้างความบันเทิงใจ เช่น ช่วยผ่อนคลายความรู้สึกส่วนตัวของผู้ขับกล่อม ส่วนผู้ฟังก็พลอยสนุกสนานเพราะมีเนื้อห่าก่อกำให้เกิดอารมณ์ขัน
๓. เป็นเรื่องสื่อสารของชาวบ้านทางนอกระบบสื่อมวลชน เพราะให้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ เหตุการณ์ในสังคม วรรณกรรม ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทางร่างกาย อารมณ์ และสติปัญญาตามวัย ความเข้าใจชีวิตและสังคม แนะนำแนวทางเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตการครองเรือน
๔. บลูกฝังคุณสมบัติความเป็นกุลบุตรกุลธิดา ได้แก่ การสอนให้ครองตนให้ห่างจากอบายมุข ซึ่งแนะนำมารยาทที่พึงมี ให้พยายามศึกษาหาความรู้
๕. ปกป้องรักษาทรัพย์สินของสังคม เช่น พยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัดให้จรรโลงศาสนา
๖. ปกป้องสิทธิและหน้าที่อันพึงได้โดยชอบธรรมจากสังคม เช่น การท้วงติงการใช้อำนาจหน้าที่ของบางคนที่เกินขอบเขตปัญหาอันเกิดจากความเลื่อมล้ำทางฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจ เป็นต้น (สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, ๒๕๒๕)

นอกจากนี้ ยังได้มีการศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านสาขาอื่นๆ อีกด้วยการเล่นหมากเก็บมีบทบาทในการฝึกสมองของเด็ก ฝึกการนับ ฝึกคิดหาวิธีการรวมทั้งฝึกความพร้อมในการใช้มือ และให้สัมพันธ์กับความคิด

การเล่นหมากขุม มีบทบาทในการช่วยฝึกและเพิ่มทักษะในการคิดคำนวณ เป็นเครื่องนันทนาการ

ปริศนาคำทาย มีบทบาทในการช่วยฝึกสมองและฝึกให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต เรื่องราวที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน เช่น รู้จักสังเกตธรรมชาติ พืช สัตว์ ฝึกไหวพริบบัญชี

ภาษิตชาวบ้าน มีบทบาทในการชี้ให้เห็นระดับและคุณภาพของกลุ่มชนนั้นๆ ทั้งในแง่วัตถุและความคิดโดยที่มีการใช้ภาษิตต่างวิธีกัน ชี้ให้เห็นลักษณะของความเชื่อง่ายเพียงใดของกลุ่มชนนั้นช่วยเพิ่มพูนความรู้ที่เกี่ยวกับช่วงเวลานั้นๆ เป็นตัวขานบอกประวัติศาสตร์ บอก

สิ่งที่สังคมต้องการให้มีและที่มีจริง เป็นตัวให้เกิดความคิดเห็นของกลุ่มชนที่เป็นอิสระ และไม่มีอคติรวมทั้งความหยิ่งในตัวเอง การเย้ยหยันและอารมณ์ขื่น เป็นต้น และยังทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของเยาวชน และก่อให้เกิดความรู้ทันคนทันโลก

ยากกลางบ้าน เป็นความรู้และความเชื่อที่เกิดจากการสังเกต การทดลอง และการบอกเล่า

ความเชื่อ และการถือโชคลาง ทำให้คนกลัวพระเจ้าและอำนาจที่มีอยู่เหนือธรรมชาติเป็นบทบาทที่ให้ทั้งคุณและโทษ (สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ และคณะ, 2529)

วัฒนธรรมพื้นบ้านยังมีบทบาทในส่วนที่ช่วยสนับสนุนให้สามารถเข้าใจเรื่องประเภทอื่นๆ เช่น นิยายโบราณ ประวัติศาสตร์ รวมทั้งเรื่องที่แต่งขึ้น เช่น วรรณคดี เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านช่วยทำให้มองเห็นจุดเริ่มต้นและการพัฒนาของเรื่องนั้นๆ เห็นคุณค่า และความเจริญที่แฝงอยู่ เช่นในแง่ของนิยาย ย่อมเป็นศิลปะการอนุรักษ์นิยาย และบทกวี โดยอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องปกป้องคุ้มครอง ตลอดถึงการอุปมาเหมือนคู่ต่อสู้กับอารมณ์ชั่วร้าย

วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้

1. ความเป็นมาของวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้

ดินแดนภาคใต้ของไทย เป็นดินแดนที่มีมนุษย์อาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะได้พบร่องรอยการอาศัยอยู่ตามถ้ำและตามเพิงหินผาหลายแห่ง หลักฐานของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เหล่านั้น ได้แก่ ภาพเขียนที่ถ้ำเขียน เขาเขียน ตำบลเขาปึงเหยี่ยว อำเภอเมือง จังหวัดพังงา และภาพเขียนที่ผนังภาพตรา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง

ในยุคนประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเชื่อว่า บริเวณภาคใต้ โดยเฉพาะแถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย เป็นดินแดนที่มีความเจริญและเป็นแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมและศิลปกรรมต่างๆ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๓) ชนพื้นเมืองโบราณซึ่งเคยครอบครองดินแดนภาคใต้ และได้สร้างสมวัฒนธรรมไว้มากมาย ชนพื้นเมืองเหล่านี้

คือบรรพบุรุษของชาวไทในปัจจุบัน และบางส่วนเกิดจากการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์กับชนชาติอื่น ซึ่งสามารถแบ่งชนพื้นเมืองออกเป็น ๔ พวกใหญ่ๆคือ

- ๑.๑ พวกกาฮาซี มีผิวดำ ตาโบนขาว ผมหยิก ใบหน้าแบน มีนิสัยดุร้าย
- ๑.๒ พวกซาไก มีผมหยิก ตาโบนขาว ริมฝีปากหนา
- ๑.๓ พวกเขียมัง คล้ายกับพวกซาไก
- ๑.๔ พวกโอลังลาโอด ชอบอาศัยตามเกาะและชายทะเล หรือเรียกทั่วไปว่า "ชาวน้ำ" หรือ "ชาวเล" (บินอับดุลเลาะห์ สมันตร์รัฐ, ๒๕๑๔)

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑-๑๘ มีการอพยพของมนุษย์เผ่าพันธุ์ต่างๆและเกิดการหลั่งไหลจากอารยธรรมภายนอก โดยเฉพาะจากอินเดีย จีน ชาว มอญ เขมร และอาหรับ เข้าไปผสมผสานปะปนกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของภาคใต้ จนกระทั่งดินแดนทางใต้มีลักษณะเป็นป่าลอมทางวัฒนธรรม เชื้อชาติของมนุษย์ หลากหลายด้วยความเชื่อ จารีตประเพณี ระบบ และสถาบันทางสังคมการเมือง การปกครองและวัฒนธรรม ดินแดนภาคใต้จึงเป็นที่รวมกลุ่มของชน ที่มีแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่แตกต่างกันหลายรูปแบบคือ แบบไทยพุทธ ไทยมุสลิม และชาวจีน

ตามสภาพภูมิศาสตร์ ดินแดนภาคใต้ ตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปจนถึงตอนใต้สุดของไทย อันเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายู ตอนปลายของคาบสมุทรมีช่องแคบมะละกาซึ่งเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า บริเวณนี้เป็นที่หยุดพักของนักเดินเรือโดยเฉพาะชาวอินเดีย เพื่อมาติดต่อค้าขาย และบางกลุ่มเข้ามาเพื่อหลบภัย การเดินทางเข้ามาจึงได้นำเอาวัฒนธรรม และลัทธิศาสนาเข้ามาเผยแพร่ด้วย ซึ่งได้ปรากฏมรดกทางวัฒนธรรมและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์แพร่กระจายทั่วไปในภาคใต้

ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีการหลั่งไหลเข้ามาของศาสนาอิสลาม โดยแพร่กระจายในแถบตรัง กานู มะละกา ไทรบุรี และปัตตานี และการเข้ามาของชาวจีนระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ทำให้ศิลปวัฒนธรรมในแถบภาคใต้หลากหลายขึ้น บริเวณ ๔ จังหวัดภาคใต้และชุมชนมุสลิมอื่นๆ จะมีศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ของตนเองอย่างเด่นชัด ขณะที่บริเวณชุมชนชาวจีน ชนที่ สงขลา ภูเก็ต ระนอง และตะกั่วป่า สถาปัตยกรรมก็เป็นสิ่งที่บอกได้ถึงอิทธิพลของศิลปจีนได้อย่างเด่นชัดเช่นกัน (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๒๔)

หลักฐานทางวัฒนธรรมโบราณของชุมชนโบราณทางภาคใต้ชายฝั่งตะวันออกที่ยังปรากฏอยู่ มีอยู่ 3 กลุ่ม คือ

๑. ตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นเขตอิทธิพลของพุทธศาสนา แบบทวารวดีผสมกับศาสนาฮินดู
๒. ตั้งแต่อำเภอเสียมะลิขล จังหวัดนครศรีธรรมราชลงไปจนถึงบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เป็นเขตที่รับอิทธิพลของศาสนาฮินดูมากที่สุดในระยะแรก แต่ต่อมาได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์อย่างกว้างขวาง
๓. บริเวณจังหวัดปัตตานี และยะลา หรือลุ่มน้ำปัตตานี พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแบบทวารวดีเป็นส่วนใหญ่ (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๑๙)

๒. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

๒.๑ ที่ตั้ง

ภาคใต้ตั้งอยู่ตอนล่างของประเทศ ภาคใต้เหนือสุดอยู่ที่อำเภอปะทิว จังหวัดชุมพร ตั้งแต่เส้นรุ้งที่ ๑๑ องศา ๔๒ ลิปดาเหนือ ลงมาถึงใต้สุดที่อำเภอเบตง จังหวัดยะลา ที่เส้นรุ้งที่ ๕ องศา ๓๗ ลิปดาเหนือ ส่วนด้านตะวันออกสุดอยู่ที่ อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ที่เส้นแวง ๑๐๒ องศา ๕ ลิปดาตะวันออกถึงตะวันตกสุดที่ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา ที่เส้นแวงที่ ๙๘ องศา ๖ ลิปดาตะวันออก

พื้นที่ภาคใต้เป็นผืนแผ่นดินแคบทอดยาวจากเหนือลงมาใต้ มีทะเลขนาบอยู่ ๒ ด้าน คือมหาสมุทรอินเดีย บริเวณทะเลอันดามันอยู่ทางฝั่งตะวันตก และมหาสมุทรแปซิฟิกตรงบริเวณทะเลจีนตอนใต้เป็นอ่าวไทยอยู่ทางฝั่งตะวันออก ฝั่งทะเลทั้งสองด้านยาวทั้งสิ้นประมาณ ๑,๖๒๒ กิโลเมตร ภาคใต้มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๓๐,๑๘๙ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๔๓,๘๑๘,๑๒๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๖๖ ของพื้นที่ทั้งประเทศประกอบด้วย 14 จังหวัด คือ ชุมพร ระนอง พังงา ภูเก็ต สุราษฎร์ธานี พัทลุง กระบี่ ตรัง สตูล สงขลา นครศรีธรรมราช ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส

เขตแดนของภาคใต้ด้านตะวันตก ติดต่อกับประเทศสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า ทิศใต้ติดกับประเทศสหพันธรัฐมาเลเซีย โดยมีพรมแดนติดต่อกันยาวประมาณ ๕๐๐ กิโลเมตร ตลอดแนวชายแดนในเขตจังหวัดสตูล สงขลา ยะลา และนราธิวาส

พื้นที่ภาคใต้แบ่งออกได้เป็นสองเขตคือ

ก) ภาคใต้ฝั่งตะวันออก ได้แก่บริเวณจังหวัดชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส

ข) ภาคใต้ฝั่งตะวันตก ได้แก่บริเวณจังหวัดระนอง ตรัง กระบี่ พังงา ภูเก็ต และสตูล (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2529)

๒.๒ สภาพภูมิประเทศ

ภูมิประเทศภาคใต้พื้นที่ประมาณร้อยละ 40 เป็นบริเวณภูเขาและเนินเขา แนวภูเขาที่สำคัญคือแนวเขาภูเก็ตและแนวทิวเขานครศรีธรรมราช ลักษณะภูมิประเทศของภาคใต้ฝั่งตะวันออกเป็นฝั่งทะเลราบเรียบ ชายฝั่งตื้น มักมีหาดทรายทอดยาว มีอ่าวสำคัญหลายอ่าว เช่น อ่าวสวี(ชุมพร) อ่าวบ้านดอน(สุราษฎร์ธานี) อ่าวปากพ่อง (นครศรีธรรมราช) มีทะเลภายในที่สำคัญคือ ทะเลสาบสงขลาซึ่งมีแห่งเดียวของประเทศ มีเกาะที่สำคัญคือ เกาะสมุยและเกาะพะงันในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนฝั่งตะวันตก ชายฝั่งมักแคบและลึกชัน มีเกาะแก่งเป็นจำนวนมาก หาดทรายมีน้อย

แม่น้ำสายสำคัญของภาคใต้ฝั่งตะวันออกคือ แม่น้ำตาปี แม่น้ำพุมดวง แม่น้ำปัตตานี แม่น้ำสายบุรีแม่น้ำปากพ่องและแม่น้ำหลังสวน ส่วนฝั่งตะวันตก มีแม่น้ำตรัง (จักรชัย ศุภระกาญจน์, ๒๕๓๒)

๓. ลักษณะของวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้

วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ เป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นมาก เพราะว่าองค์ประกอบทาง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และศาสนา ได้มีอิทธิพลอย่างสำคัญในการหล่อหลอมวัฒนธรรมของชาวใต้ ให้มีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของตนเอง (ประทุม ชุ่มแข็งพันธ์, ๒๕๓๓)

จากหลักฐานโบราณคดี ยืนยันว่าภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียมากโดยเฉพาะ วัฒนธรรมจากอินเดียได้และลังกา ที่ส่งผลในด้าน ความเป็นอยู่ ความเชื่อ ด้านศาสนา ด้านประเพณี วัฒนธรรมเหล่านี้แพร่กระจาย และสืบทอดกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไปในที่สุด (ฉัตรชัย ศุภระกาญจน์และคณะ, ๒๕๓๐)

นอกจากนี้ วัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ยังมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ตั้งแต่จังหวัด ชุมพร สงขลา พัทลุง ตรัง ชาวใต้กลุ่มนี้ดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้ อิทธิพลของพุทธศาสนา ส่วน จังหวัด ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูลนั้น อยู่ภายใต้ อิทธิพลของศาสนาอิสลาม (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบุลย์และคณะ, ๒๕๒๑) ดังนั้นขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมจึงมีความสอดคล้องกับ หลักความเชื่อในศาสนาอิสลามเสียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทำให้วิถีการดำรงชีวิตแตกต่างออกไปจากชาวไทยพุทธ (มุณี เราะฮ์ บินตุ อับดุล เฆาะฟัวร์, ๒๕๒๕)

ลักษณะของวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ในการวิจัยครั้งนี้ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ ตามประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

๓.๑ ประเภทยุขปาฐะ (verbal) ได้แก่

๓.๑.๑ เพลงเด็ก หรือ เพลงกล่อมเด็ก (Nurssy Rhym หรือ Lullaby) มีชื่อเรียกกันไปตามท้องถิ่นว่า เพลงร้องเรือ เพลงนอนนอน เพลงชาน้อง หรือ เพลงชาน้องข้าง ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ

- ก) เพลงกล่อมเด็กไทยพุทธภาคใต้
- ข) เพลงกล่อมเด็กไทยมุสลิมภาคใต้ หรือ อุละละตีโด (กล่อมมาให้นอน)

๓.๑.๒ เพลงชาวบ้าน (folk song) มีดังต่อไปนี้

ก) เพลงบอก เป็นการแสดงกลอนโดยมีฉันทลักษณ์เฉพาะ มีจังหวะและลีลาในการร้องรับมีลูกคู่รับ ร้องขับเป็นเชิงพรรณนาเหตุการณ์ ขับสคู่ตี หรือใช้ ไหวพริบแก้คำอวดคารม ไม่มีการรำหรือการแสดงประกอบ

ข) คำตัก คือการขับร้องเป็นบทกลอนเพื่อตักเตือนเจ้านาครที่บวชเป็นครั้งแรก มีแม่เพลงและลูกคู่รับ

ค) ลีเกฮูลู หรือ ตีเกร์ฮูลู เป็นการโต้กลอนของชาวไทยมุสลิมภาคใต้ คล้ายคลึงกับลำตัดของไทย บทร้องเป็นภาษามลายูท้องถิ่น

ง) เพลงนา เป็นการเล่นกลอนโต้ตอบแก้คารมกันระหว่างชาย-หญิง นิยมเล่นกันในท้องนาขณะทำนา มีแม่เพลงและมีท้ายไฟ (ลูกคู่) คอยสอดเสริม

จ) เพลงเรือ เป็นการขับกลอนประกอบการพายเรือเทศกาลชักพระ หรืองานกิน

ฉ) เพลงทับทิม เป็นการขับร้องกลอนแบบหนึ่งของโจร คล้ายกลอนสุภาพและใช้ทับเป็นเครื่องคุมจังหวะ

๓.๑.๓ นิทานชาวบ้าน (folk tales) นักวิชาการหลายท่านเรียกชื่อแตกต่างกัน เช่น นิทานพื้นบ้าน นิทานพื้นเมือง นิทานท้องถิ่น เป็นต้น นิทานชาวบ้านก็ถือว่าเป็น "วัฒนธรรมร่วม" อย่างหนึ่งของสังคมมนุษยชาติ (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๒๙)

นิทานพื้นบ้านภาคใต้ส่วนใหญ่ มักเป็นนิทานเรื่องสั้นๆ แสดงแนวความคิดเพียงแนวคิดเดียว ใครงเรื่องไม่ซับซ้อน มีตัวละครน้อย ง่ายต่อการจำเพื่อนำไปเล่าต่อ อาศัยการสืบทอดกันโดยวิธีมุขปาฐะ เนื้อหาในนิทานหลายเรื่องจะสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมภาคใต้ค่อนข้างเด่นชัด มักจะเกี่ยวข้องกับทะเล เรือ แม่น้ำ เช่น เรื่อง ทั้งเจ้ทั้งเหม็น (ตัวละครเป็นชาวประมง) นอกจากนี้ นิทานพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมหลายเรื่องจะมีลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมไทยมุสลิมปรากฏอยู่ เช่น เรื่อง ไซดุลฮะผู้ยากจน มูฮอมันซื่อ เป็นต้น

๓.๑.๔ ภาษิต (proverb) แบ่งได้ ๒ ประเภทคือ

ก) สุภาษิตร้อยแปด เป็นวรรณกรรมคำสอน ต้นฉบับเป็นหนังสือบุคเขียนด้วยอักษรวิธีโบราณ แต่งด้วยกาพย์ยานีจำนวน ๒๑๒ บท คำสอนเน้นให้เข้าใจธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ตั้งแต่ชีวิตตนเอง เพื่อนมนุษย์และสภาพสังคม เช่น เรื่อง ความไม่ประมาท การยึดทางสายกลาง เป็นต้น

ข) สุภาชิตสอนหญิงคําภายี นายเทพ บุญประสาธ
 แปลจากต้นฉบับที่เป็นหนังสือชุดเป็นภายียานียาว ๒๓๗ บท เนื้อหาเป็นโอวาทานุสรณ์ แก่
 สตรีที่ครอง โสดและมีเหย้าเรือนแล้ว

๓.๑.๕ ปริศนาคําทาย (riddles) ในภาคใต้การเล่นปริศนา
 คําทายมีมานานและนิยมเล่นกันมากเช่นเดียวกับภาคอื่น เพียงแต่อาจมีถ้อยคําและวิธีการเล่น
 แตกต่างไปจากภาคอื่นบ้าง โครงสร้างของปริศนาคําทายเป็นภาษาร้อยแก้ว แต่มีสัมผัส
 คล้องจองบ้าง มักขึ้นต้นคําถามด้วยคําว่า อ้ายไทรทา...อ้ายไทรเหอ...อ้ายไทรเหย..
 (อะไรเอ๋ย) เช่น

ก) อ้ายไทรเหอ นั่งบนขอน หย่อนขาด หย่อนขาด
 (คนถ่ายอุจจาระ)

ข) อ้ายไทรทา แม่ตาก ลูกเล่น (ปิ่น)

๓.๑.๖ ความเชื่อและไสยศาสตร์ (Belief and Superstition)
 ความเชื่อเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวความคิดและพฤติกรรมของ
 ชาวบ้านกลุ่มนั้นอย่างลึกซึ้ง มีการสืบทอดปลูกฝังกันมาหลายชั่วคน ความเชื่อและไสยศาสตร์
 ในภาคใต้สามารถจำแนกตามมูลฐานที่เกิดขึ้นได้ ๔ ประเภทคือ

ก) ความเชื่อเกี่ยวกับลัทธิและศาสนา ส่วนหนึ่งถือตามศาสน
 บัญญัติส่วนหนึ่ง เกิดจากประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา

ข) ความเชื่อทางไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง
 เวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลังและโชคลาง

ค) ความเชื่อเกี่ยวกับจรรยาวัตร เกิดจากอุบายที่จะอบรม
 สั่งสอนให้ผู้ที่อยู่ในสังคมมีความประพฤติสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมนั้นๆ ซึ่งมีสภาวะทาง
 ธรรมชาติและบัพสถานของสังคมนั้นเป็นเครื่องกำหนด มักนำเอาคุณและโทษที่อยู่เหนือวิสัย
 ธรรมชาติมาอ้างเพื่อมิให้ฝ่าฝืนหรือละเลย เช่น

๑. ห้ามลับมีดกลางคืนจะเกิดอับมงคล

๒. ทฤษฎีครรรภ์ห้ามเดินตอนหัวค่ำ พวกมาวายจะมากขึ้น

สูงในครรรภ์ ทำให้ลูกหลวน

ง) ความเชื่อเกี่ยวกับกลางบ้านและการปิดป่ารักษาไข้
เกิดจากความจำเป็นในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและปลอดภัยของชีวิต

๓.๑.๓ ภาษาถิ่น (dialeet) ภาคใต้มีภาษาถิ่นที่ใช้เป็นประจำ
อยู่ ๒ ภาษาคือ ภาษาใต้ ซึ่งพูดกันโดยทั่วไปและอีกภาษาหนึ่งคือ ภาษามลายู (ภาษายาวี)
มีพูดกันมากในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ (เจนวิทย์ ทะวิททอง, ๒๕๒๔) เมื่อเทียบกับการ
พูดภาษาไทยกลาง มีเพียงร้อยละ ๒.๓ เท่านั้น (ดร.ณี บุญภิบาล, ๒๕๓๐) ภาษาพูดของ
ชาวใต้ค่อนข้างเร็ว นิยมการตัดทอนถ้อยคำและเติมไปด้วยเสียงควบกล้ำ ที่เรียกว่า
"ลิ้นแบก" สำหรับภาษาเขียนนอกจากใช้ภาษาไทยกลางแล้ว ก็ยังมีการใช้อักษรยาวี
หรืออักษรภูมิจีน ชาวามุสลิม (สพิโชค ลิขิตากุล, ๒๕๑๔)

๓.๒ ประเภทอวัจนภาษา (non-verbal) ได้แก่

๓.๒.๑ หัตถกรรมชาวบ้าน (Folk Handicraft) หัตถกรรม
พื้นบ้านภาคใต้ส่วนใหญ่ทำขึ้นสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน บางอย่างทำขึ้นสำหรับสนองตอบ
ความต้องการทางจิตใจเป็นสำคัญก็มี เช่น เครื่องถมนครศรีธรรมราช เครื่องมุกกุเกิด
เป็นต้น วัสดุที่เป็นวัตถุดิบของหัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้ที่สำคัญ มีดังนี้

ก) ดินเหนียวและทราย

ข) ไม้ไผ่

ค) หวาย

ง) กระจูด

จ) ตันกก

ฉ) คล้าและคลุ้ม

ช) ใบพืช เช่น ใบตาล ลาน จาก เตยและลาเจียก

ซ) ลิเพา เป็นเถาวัลย์ชนิดหนึ่ง เรียก ย่านลิเพา

ฅ) เปลือกหอย

ณ) แผ่นเงิน แผ่นทอง

ฉ) เขาสัตว์

หัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงของภาคใต้มีหลายชนิด เช่น ผ้าทอหมี่เรียง ผ้าเกาะยอ หัตถกรรมจากย่านลิเภา เครื่องมุกภูเก็ต เป็นต้น

๓.๒.๒ สถาปัตยกรรมชาวบ้าน (folk architecture)

สถาปัตยกรรมภาคใต้ที่มีลักษณะเด่นจะเป็นแบบบ้านของชาวไทยมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ โดยจะดูจากรูปทรงของหลังคาเป็นหลัก แบ่งออกเป็น ๓ แบบ คือ แบบแมและห์(หลังคาจั่ว) แบบสิมะ(หลังคาปั้นหย่า) และแบบบลานอ(ทรงมนิลา) การปลูกเรือนชาวไทยมุสลิมจะปลูกกันเป็นกลุ่ม ตัวบ้านมีการตกแต่งด้วยลายฉลุไม้ในส่วนต่างๆ ของบ้าน เช่น ล้นหลังคา หน้าจั่ว ระเบียง แบบลวดลายที่ตกแต่งเป็นลักษณะศิลปะของอิสลามคือ ลายอักษรประดิษฐ์ซูลูซี (Sulusi) คูฟี (Kufi) (นุฎล ชมภูนิช, ๒๕๓๐; ศรีนทร เศรษฐการุณย์, ๒๕๓๒)

ส่วนลักษณะบ้านของชาวไทยพุทธ ตัวบ้านเป็นบ้านชั้นเดียว ใต้ถุนสูง แต่ที่แตกต่างจากบ้านในภาคอื่นก็คือ เสาเรือนทั้งหมดจะไม่นิยมฝังลงดิน แต่จะวางอยู่บนฐานไม้หรือปูนที่เป็นฐานรองรับอีกชั้นหนึ่ง ฐานรองนี้เรียกว่า "ตีนเสา" (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ๒๕๒๙)

๓.๓ ประเพณีผสม ได้แก่

๓.๓.๑ การละเล่นของเด็ก(Children's game) การละเล่นของเด็กภาคใต้มีความสอดคล้องกับการดำรงชีพและสภาพแวดล้อม หลักฐานที่เห็นได้ชัดก็คือ บทละครเรื่อง มโนราห์ ซึ่งได้กล่าวถึงการเล่นไว้ว่า

"เมื่อนั้น โฉมพลพระพิศริจุลา บอกเจ้าโฉมตรูมโนราห์ มาเราเล่นปลาลงอวน " ในวรรณกรรมเรื่อง สิบนุราช ฉบับวัดเชิงแสได้ อ.ระเณต จ.สงขลา กล่าวถึงการเล่น "เขล้งอวน" และ "ชิงข่วง" ไว้ด้วย ในวรรณกรรมอื่นๆ ก็กล่าวถึงไว้พอสมควร เช่น การเล่นนหมยานตีแก๊ง ลูกบอลทราย ข้าวหอยเสียง เป็นต้น ของเล่นและอุปกรณ์ประกอบการเล่นของเด็กได้จากวัสดุธรรมชาติและเศษวัสดุที่ไม่ใช้แล้ว